

e-ISSN: 2630-6417

International Journal Of Social,
Humanities And Administrative
Sciences (JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8
Issue: 48
Year: 2022
pp
137-144

Arrival
16 November 2021
Published
30 January 2022

Article ID
896
Article Serial Number
16

Doi Number
[http://dx.doi.org/10.31589/JO
SHAS.896](http://dx.doi.org/10.31589/JO
SHAS.896)

How to Cite This Article
Karakoç, K.İ. (2022). "Erkek ve
Erken Osmanlı Modern
Edebiyatında Kadın Yazarın
Konumu: Sınırlar, Sırlar, Savlar",
Journal Of Social, Humanities
and Administrative Sciences,
8(48):131-136.

International Journal Of Social,
Humanities And Administrative
Sciences is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.

This journal is an open access,
peer-reviewed international
journal.

Erkek ve Erken Osmanlı Modern Edebiyatında Kadın Yazarın Konumu: Sınırlar, Sırlar, Savlar

Thesis on the Status of Female Authors in the Male Dominated Early Ottoman-Turkish Modern Literature: Boundaries, Secrets, Arguments

Dr. Öğr. Üyesi K. İrfan KARAKOÇ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
irfan.karakoc@comu.edu.tr Çanakkale, Türkiye

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin siyasal ve toplumsal kurumlarının "erkek egemen" (patriarkal) bir yapıyla var olduğu yapılan sosyal bilim ve özellikle toplumsal cinsiyet çalışmalarında artık bir ön kabul olarak tanımlanmıştır. Bu toplumda kadınların varlığı yeni bir devlet mekanizması, yeni bir üretim-tüketim ilişkisi, yeni bir toplum, yeni bir aile ve dolayısıyla yeni bir edebiyat kamusunun inşa edildiği XIX yüzyılın ikinci yarısına doğru artık başka bir boyutta değerlendirilmek durumundadır. İşte bu çalışmada, erken modern Osmanlı toplumunda kadın yazarların, erkek yazarlar yanında kendilerini, kendi seslerini var etme, başka bir deyişle kendi dillerini oluşturma çabalarının hangi toplumsal ve kurumsal dinamiklerle sınırlandırıldığı veya desteklendiği, feminist edebiyat eleştirisi kuramlarının da yardımıyla incelenecektir.

Makalede modern Türk edebiyatının önemli isimlerinden Ahmet Mithat Efendi'nin Osmanlı edebiyat ortamında "kadın sorunu" üzerine tartışılan düşüncelerinin "erkek söylem" içerisinde nasıl yer aldığı, buna karşılık Şair Fıtnat Hanım, Şair Nigâr ve Fatma Âliye Hanımların bu söylem içerisinde nasıl bir üslup ve dil ile "varolma"ya çalıştığı örneklerle açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Türk Modernleşmesi, Ahmet Mithat Efendi, Kadın Yazarlar, Kadın Söylemi, Feminizm

ABSTRACT

The view that the political and social institutions of the Ottoman Empire have a "male-dominated" (patriarchal) structure has now been defined as a pre-acceptance in social sciences and especially in gender studies. However, the socio-political existence of women in the second half of the 19th century has to be re-evaluated, especially considering the fact that in this era a new state mechanism, a new production-consumption relationship, a new society, a new family, and therefore a new literary public were built. This study, therefore, will examine, with the help of feminist literary criticism theories, which social and institutional dynamics limited or supported the efforts of women writers to create their own voices; in other words, to create their own language alongside male writers in early modern Ottoman society. The article will discuss how the ideas of Ahmet Mithat Efendi, one of the important names of early modern Turkish literature, concerning the "women's problem" in the Ottoman literary environment, have located themselves within the "male discourse", yet on the other hand, how the poets Fıtnat Hanım, Nigâr and Fatma Âliye Hanım had struggled to "exist" in this discourse through a new style and language by this discussing several relevant literary samples.

Key words: Ottoman-Turkish Modernization, Ahmet Mithat Efendi, Women Writers, Woman Discourse, Feminism.

1. GİRİŞ

Osmanlı toplumu, şimdiye kadar yapılan araştırmalarda "erkek egemen" (patriarkal) olarak tanımlanmış, bu toplumdaki kadınların gündelik hayat, siyaset ve edebiyat alanındaki varlıkları her zaman bu bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu toplumda yaşayan insanların yapıp etmeleri, gelenek ve din gibi önemli iki unsurla belirlenmiş, fakat XIX. yüzyılın başından itibaren hızlanan modernleşme çalışmaları ile birlikte devlet, kurumlar ve toplum birçok değişim geçirmiştir. Bu çalışmada, Osmanlı toplumunda kadın yazarların, erkek yazarlar yanında kendilerini var etme, başka bir deyişle kendi dillerini oluşturma çabalarının hangi toplumsal ve kurumsal dinamiklerle sınırlandırıldığı veya desteklendiği, genel feminist edebiyat eleştirisi kuramlarının da tartışılmasıyla irdelenecektir. Bu irdeleme sırasında modern Türk edebiyatının önemli isimlerinden Ahmet Mithat Efendi'nin Osmanlı toplumunda var olan edebiyat ortamında "kadın sorunu" üzerine tartışılan düşüncelerinin "erkek söylem" içerisinde nasıl üretildiği, buna karşılık Şair Fıtnat Hanım, Şair Nigâr ve Fatma Âliye'nin bu söylem içerisinde nasıl bir üslup ve dil ile "varolma"ya çalıştığı örneklerle açıklanacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Belirtilen sorunsal irdelemeden önce, feminizm üzerinde düşünmek gerekir. Feminizmin, başlangıcından bugüne kendi içinde birçok farklı söylemi, yöntemi ya da çözüm yollarını içerdiği görülmektedir. Başlangıçta, kadınların toplum içerisinde erkeklere göre eksik olarak belirledikleri haklarını elde etme çabaları olarak görülen "kadın hareketi", daha sonra gitgide belirginleşerek, "erkek egemen" söylemin "dayatmaları"na karşı bir başkaldırıya

dönüşmüştür. Bu dönüşüm, “Feminizm” kavramı altında bütünleştirilmiş, akademik çalışmalarda, yazınsal faaliyetlerde ve siyasal alanlarda görünür hale gelmiştir. Jale Parla’ya göre feminist eleştirinin temelinde XVII. yüzyılda beliren ve kadın-erkek rollerinin kadının bakış açısından toplumsal olarak ne anlama geldiğini anlatma çabası yatar. Bu eleştirinin çıkış noktasını cinsiyet rollerinin, biyolojik cinsiyet farklılıklarının erkek egemen düşünce sisteminde nasıl uçlaştırılarak kullanıldığını anlama, onu eleştirme ve değiştirme gereği oluşturur (103).

Feminist eleştiri ile feminist edebiyat eleştirisi arasında doğal bir bağ olduğu açıktır. Maggie Humm, bu iki alanın kuramlarla, yerleşmiş feminist uygulamalarla ve bir anlama kategorisi olarak cinsiyeti temel alması yönüyle ortaklıkları olduğunu belirtir. Fakat Humm’a göre feminist edebiyat eleştirisinin toplumsal düşünce sistemleri ve uygulamalarından çok bunların edebi metinleri nasıl şekillendirdiğini çözmeye çalıştığının da altı çizilmelidir (11).

Bunun yanında feminist eleştiri geleneğinin getirdiği analitik ölçütler sayesinde edebî metinler içinde, biçimle içeriğin ayırt edilemezliğinin tartışmasız bir şekilde kanıtlandığını söyleyen ve feminist eleştiriye büyük değerler atfeden yazarlar da olmuştur. Jale Parla’ya göre bu eleştiri kuramında, feminist eleştiriye gelene kadar hiçbir edebî yaklaşımın sistemine almadığı bir analitik araç kullanılmıştır ki bu da cinsiyetin kültürel olarak belirlenmesi fikridir (102). Kadın sorunsalı içerisinden üretildiğini bilerek bu edebiyat eleştirisinin şu amaçları gerçekleştirmeye çalıştığını belirlemek önemli olacaktır:

- ✓ Erkek egemen edebiyat tarihinde ve metinlerinde kadınların hangi sosyo-kültürel ve ideolojik belirlenimlere göre temsil edildiğinin saptanması, dolayısıyla erkek yazara bir kadın okur tarafından izlendiğinin hissettirilmesi
- ✓ Kurmaca veya değil her türden metinler üretmiş kadınların görünmez kılınmasının artık imkânsızlığı ve bunun engellenmesi, sessizleştirilmiş kadınlar ve metinlerinin gün yüzüne çıkarılması (bu bağlamda daha önce edebiyat alanı dışında sayılmış sözlü kültür ürünleriyle yeni bir edebiyat tarihi yazımı)
- ✓ Eril bir edebiyat ve metinler tarihine artık daha aktif ve katılımcı bir okur katılımının sağlanması.

Bütün bunlarla “feminist okur” odağında yeni usuller deneyen bir eleştiri yöntemi ortaya çıktığı açık olarak görülmektedir. Feminist eleştirinin çözümlenmeye çalıştığı bu sorunlar, edebiyat ve araştırma metinlerine bazı kuramlarla uygulanmıştır. İç içe geçmiş bir görüntü verseler de, bu kuramları mit ve söylen eleştirisi, marksist/toplumcu feminist eleştiri, , postyapısalcılık ve postmodernizm, psikanalitik eleştiri, Afrika ve diasporasını içeren siyahî feminizmler, Lgbti queer eleştiri şeklinde sıralayabiliriz. Bu başlıklar feminist edebiyat eleştirisinin çok katmanlı ve birçok eleştiri dinamiğini içinde barındıran bir yapıya da sahip olduğunu göstermektedir.

Bu çok katmanlı yapıyı göz önünde bulundurarak toplumsal cinsiyetin dil aracılığıyla kurulup belirlendiği ve metinlerde görünür hale geldiğini, bu sebeple cinsiyet söylemlerinin biçime içkin olma zorunluluğunu da unutmamak gerekir. Fakat bu çalışma açısından asıl önemli nokta feminist eleştirinin, erk ile cinsiyet ayrımı arasındaki temel bağı içkin olarak taşıyan dilin söylemsel sorunlarını açıkça ortaya çıkarmasıdır. Feminist eleştiride, “dil”e bu kadar çok önem verilmesi, Robin Lakoff’un *Language and Woman’s Place* (Dil ve Kadınların Alanı) adlı çalışmasıyla daha da anlaşılır olmuştur. Çünkü Lakoff’un bu çalışması, kadınların ve erkeklerin dili farklı biçimlerde kullandıklarını, farklı söz dağarcıklarıyla farklı cümleler kurduklarını göstermiştir (Humm 22). O halde yapılması gereken, akademik ve yazınsal metinlerin bu bakış açılarıyla ele alınıp cinsiyet, dil ve söylem yönünden incelenmesidir.

3. TARTIŞMA

Bütün bu bilgilerden sonra, çalışmanın asıl sorunsalına dönebiliriz: Osmanlı erken modern Türkçe edebiyatı, ortaya konan ürünler ve erkek yazarların söylemiyle birlikte düşünüldüğünde nasıl bir yapıya sahiptir? Bu yapı ne kadar ve nasıl “ataerkil”dir ve kadın yazarların doğuşunu/yükselişini ne kertede etkilemektedir? Bu edebiyatta varolan kadınlar, kendi dillerini ne dereceye kadar kurabiliyorlardı?

Osmanlı klasik edebiyatında kadının kendi sesiyle varolabilme ve kimliğini kanıtlayabilme çabası, belli bir ideolojiden (feminizm) hareket etmese ve kesin çizgilerle olmasa da görülmektedir. Hilmi Yavuz’un “Feminizm, Oryantalizm ve Divan” adlı yazısında, belirttiğine göre, edebiyat tarihlerinin kaydettiği ilk kadın şair olan Amasyalı Zeynep Hanım’dan Tanzimat’a kadar 12 kadın şair saptanabilmiştir ve aralarında Mihri Hanım gibi “cinsinin tahassüslerini samimiyetle gösterebilmiş” çok az “şaire” bulunmaktadır (163). Erkek-egemen bir toplumda “kadın gibi davranma”nın bile bir başkaldırı olduğunu belirten Yavuz, yazısını şu ilginç örnekle sürdürür:

Hele, örneğin Fitnat Hanım gibi en ince kadın şairlerimizden biri bile, erkek egemen bir toplumda varolabilmek için erkek gibi davranmak, erkeksi bir kimlik sürdürmek zorunluluğunu duyuyorsa... Fitnat’ın, erkek-egemen söylemin içinden yazmasının, sonunda onu nasıl bu söylemin bir aracı, bir nesnesi durumuna dönüştürdüğünü örnekleyen bir öykü var; şöyle: Bir kurban bayramı öncesi Fitnat Hanım Yenicami avlusunda kurbanlık koyun seçerken, oradan geçmekte olan Koca Ragıp Paşa ile Şair Haşmet, ‘Şu Fitnat Hanım’la biraz şakalaşalım’ demişler. Bunun üzerine

Haşmet, koyunları incelemekte olan Fitnat Hanım'ın yanına yaklaşmış, 'Hanımefendi' demiş, 'Koyuna ne lüzum var? Haşmet kulunuz size kurban...'. Fitnat Hanım, yan gözle, biraz ötede kıs kıs gülen Koca Ragıp Paşa'ya bakarak Haşmet'e, 'Sen' demiş, 'Pek süt kuzususun... Ben kurban diye, şu ötedeki boynuzluyu isterim...' (163)

Öykünün bu noktasına kadar Fitnat Hanım'ın erkek-egemen bir söylemin başat imlerinden birini (erkek: boynuzlu) kullandığını söyleyen Yavuz'a göre şair Haşmet, bu söz üzerine verdiği "[a]man sultanım, hanenizde iki gün kalayım, siz ondan sonra görün bendeki boynuzları..." cevabıyla Fitnat Hanım'ı açıkça aşağılar. Yavuz, Fitnat Hanım'ın "boynuzlu" cevabını, Şair Haşmet'in erkek-egemen söylemin başat imlerinden biriyle (kadın: orospu) karşıladığını, böylece söylemin öznesi olan Fitnat Hanım'ı söylemin nesnesi durumuna dönüştürüldüğünü veciz bir şekilde açığa çıkarır (164). Bu bağlamda Nazan Bekiroğlu'nun gözlemleri de Tanzimat dönemine kadar kadın şairlerin kendilerine özgü bir "kadın söylemi" oluşturamadıkları yönündedir. Bekiroğlu bunu, şair kadınların Divan şiiri geleneğinin erkek diliyle belirlenmiş mazmun sistemi içerisinde edebî bir iktidar ruhsatına sahip olma arzusunun ve gelenekten farklı bir kadın sesinin yaratacağı toplumsal baskıdan kaçınma endişesine bağlar (234-35).

Osmanlı modernleşmesiyle gündeme gelen ve özellikle 1869 yılında çıkan ilk kadın dergisi *Terakki-i Muhadarat*'tan (Kadınların İlerlemesi) sonra gelişmeye başlayan Osmanlı kadın hareketi, devrin yayın ve edebiyat ortamlarında hem erkek, hem de kadınlar arasında önemli tartışmalara yol açmıştır. Şerif Mardin de "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma" adlı yazısında bu durumun altını çizer. Mardin, kadının Osmanlı toplumdaki konumu ve üst sınıf erkeklerin Batılılaşması sorununun devrin aydınının ana hareket noktasını oluşturduğunu ve bu alanların yazarlar tarafından—bilinçli veya bilinçsiz—tercih edildiğini vurgular (31).

Ahmet Mithat, Şemseddin Sâmî, Abdullah Cevdet, Selahaddin Asım gibi dönemin önemli erkek yazarları da bu iki alandaki tartışmalara aktif olarak katılmış, yazdıkları incelemeler ve edebî eserlerde bu konuyu ele almışlardır. Fatmagül Bertay, Serpil Çakır, Deniz Kandiyoti, Ayşegül Yaraman, Yaprak Zihnioğlu gibi araştırmacıların incelemelerinde de görüleceği gibi bu Osmanlı aydınları, konuyu devrin başat dünya görüşü olan "İslâm düşüncesi"nin—gerek olumlu gerek olumsuz yargılarla—içinden temellendirmişlerdir. Serpil Çakır'ın *Osmanlı Kadın Hareketi* adlı önemli çalışmasından çıkan sonuçlara göre, bütün iyi niyetlerine rağmen, kadının toplum içinde eşit haklarla yer almasından çok, onu eğitimi, namuslu, "iyi bir anne", "iyi bir eş", erkeğin yükünü hafifleten bir "yardımcı" olarak görmek isteyen "aydın erkek yazar" görüşü öne çıkmaktadır¹. Yani erkekler, kadınların kendi problemlerini "kendi dilleri"nce gündeme getirmelerine, onların yayın ve edebiyat dünyasında yer alma uğraşlarına yine "faydacı" yaklaşmakta ve bu yönde fikir üretmektedirler². Buna karşılık bazı kadınların, erkeklerin kendi "davaları"yla ilgilenmelerinden duydukları rahatsızlık, kadın hareketindeki sıra dışı ve kararlı söylemi de göstermektedir. Serpil Çakır'ın *Kadınlar Dünyası* dergisinde yayımlanan "Hukuk-ı Nisvân" (Kadınların Hukuku) başlıklı bir yazıdan alıntılanmış satırlar bu söylemi açıkça örneklemektedir:

Evet, Osmanlı erkeklerimizden bazıları bizi, biz kadınları müdâfaa ediyorlar, görüyoruz, teşekkürler ediyoruz! Hatta Doktor Abdullah Cevdet Bey gibi kendisini sınıfımızın bir vekil-i müdafii zan edenlere dahi tesadüf ediyoruz. Biz Osmanlı kadınları kendimize mahsus inceliğimiz, kendimize mahsus adet ve adabımız vardır; bunu erkek muharrirler, bir kadının anlayacağı ruhla anlamazlar, lütfen bizi kendimize bıraksınlar. Hayallerimize baziçe buyurmasınlar. Biz kadınlar hukukumuzu bizzat kendi 'içtihad'ımızla müdâfaa edebiliriz. Biz kadınlar; milel-i kadime ve hazıra medeniyetleri arasında bambaşka mevkiler tutmuşuz. Erkekler bizi daima mahkûm daima esir etmişlerdir. Erkekler yüzünden çekmekte olduğumuz zulmün def'ini bugün biz erkeklerin mürüvvetinden istemeye tenezzül eder miyiz? (124-25)

Erkek söylemi içerisinde bir kadın olarak varolmak, feminist kuramcılarının da üzerinde durduğu önemli konulardan biridir. Kadın yazarlar, edebiyat ortamında kendilerini gösterebilmek için erkek söylemini kabul ederek "erkekleşecek"lerdir. "Erkekler tarafından 'yazılmak' suretiyle yaratılan kadın" (Gilber ve Gubar'dan aktaran Aslı Güneş, 3) kendi sesiyle kendini yazamayacak, bu defa da "kadın olarak yazmak" ölçütüne göre "değer"lendirilip yine beğenilmeyecektir. Örneğin Fuat Köprülü, İttihad ve Terakki'nin proje dergisi olan ve Ziya Gökalp tarafından çıkarılan *Yeni Mecmua*'da 1918 yılında yayımlanan bir yazısında, Divan şiiri geleneği içinde yazan kadınları "kendi duyguları"na dile getirememiş ve yapay bir şiir yaratmış olmakla suçlar (aktaran Bekiroğlu 235). Köprülü yazısında

¹ Sınırları erkek yazarlar tarafından belirlenmiş edebiyat kamusunda var olan kadınların yazdıkları kurmaca metinlerde, kurtuluşun yine erkekler tarafından sağlanması örneği de kolay aşılamayacak duvarları göstermesi bakımından ibretlidir. Örneğin *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin (1895-1908) 10. sayısında yer alan ve Ş. Makbule'nin yazdığı "Hikâye" başlıklı metinde, sarhoş ve kötü babası nedeniyle temizlik yaparak geçinen annesiyle sefalet içinde yaşayan bir kız çocuğunun hayalleri ve yetişmesi konu edilir. 12 yaşındaki Zehra bir sabah pencere önünden dışardaki tabiatı seyrederken çektiği sıkıntıları düşünerek karar verir: bir kadın için ne gerekiyorsa öğrenecek, kendisiyle annesine mutlu bir gelecek temin edecektir. Zehra "ondan sonra bir azm-i ciddi ile mütemadiyen çalış[ır]. Bir kadına lazım olan her şeyi tahsil ed[er]. Ok[ur], yaz[ar], piyano, kanun, dikiş, idare-i beytiyye bunları kâffe-i feruatıyla öğren[ir]. Mâ-hasâl câmiatü'l- mehâsine bir nâzenin ol[ur]". Aradan dört sene geçmiştir ve okur Zehra'yı yine pencere önünde bulur. Fakat bu defa Zehra'nın zengin ve iyi kalpli bir kocası vardır ve annesini artık rahat ettirmiştir (3 Ekim 1895 tarihli nüshadan aktaran Hüsnüye Koç, "*Hanımlara Mahsus Gazete*'deki Hikâyeler ve Temaşa Fikri", 343).

² Fatmagül Bertay da, Osmanlı (erkek) aydınlarının, kadınların eğitimini istemelerindeki söylemleriyle Batı'daki tartışmaların benzerliğine dikkat çeker. Erkeklerin, kadınların eğitim almalarının onların eş ve anne olarak toplumsal rollerini daha iyi yapacaklarını düşündüklerini, diğer yandan da süreç içerisinde bu rollere milli bilincin öğrenilmesi ve öğretilmesi zorunluluğunun ekleneceğini belirtir (93-94).

Şair Nigâr Hanım'ın ise “kadınlık duyguları”nı şiirlerine yansıttığından dolayı dikkat çektiğini belirterek şu yorumları yapar: “Efsûs'ta analık şefkati gösteren Vâlideyim, Evlâdım, Mâder-i Mütchassir, Münir, Vazife-i Mâderane gibi bazı parçalar, bizde o zamana kadar kadın ruhundan kopup gelmiş bu gibi samimi mahsullere hemen hiç tesadüf edilmediği için, birdenbire herkesin dikkatine çarptı” (aktaran Bekiroğlu 274). Fuat Köprülü'nün, “kadın ruhu”ndan kopup gelen samimi şiirlere örnek olarak annelik ve annelik şefkati/vazifeleri üzerine olanları seçmesi, kültür politikalarını yöneten erkeklerin kadınlara açtığı “alan”ın “vüs'at”ini açıkça göstermektedir aslında. Şair Nigâr Hanım'ın 1901 yılında yayımlanan mektup tarzındaki *Safahât-ı Kalb* adlı yapıtı da benzer bir “cinsiyetçi” değerlendirmeye karşılannmıştır. Kitabın başında yer alan “İfâde-i Nâşir”de (Yayıncının Notu) Tüccarzâde İbrahim Hilmi, bu “âteşin” yazıların hiçbirinin “cebrî” olmadığına, yazarın bunları “tefekür”den çok “kalemni kalbine dayandırarak” yazdığına hükmetmekte ve “bir kadın kalbinin ulvîliği” karşısında “bir erkek kaleminden ifade edilenlerin ne kadar soğuk kaldığını” beyan etmektedir. Dahası İbrahim Hilmi, “müellifinin” (yazarının) bu eserle “kendi ruh hallerini tahlil ettiği” düşüncesindedir de (aktaran Bekiroğlu 293). Jonathan Culler'in *Yapıçözüm Üzerine (On Deconstruction)* kitabındaki “Bir Kadın Olarak Okumak” bölümünü yorumlayan Sibel İrzık'tan yola çıkarak söyleyecek olursak yazar ve okur olarak erkekler metinler üzerinden bile olsa kadınları her durumda eleştirecek bir “kulp” bulacaklardır: “[Onlar] [k]adınların aile yaşamında karşılaştıkları sorunları irdeleyen bir romanı, dört duvar arasına kapanmış bir yaşamın çıldırtıcılığını sergileyen bir öyküyü, anne olmanın ikircikli coşkusundan söz eden bir şiiri, evrensel insan deneyimlerine seslenmeyi pek beceremeyen ikinci sınıf edebiyat kategorisine” yerleştirmekte daha kararlı olacaklardır³ (İrzık 37). Bu bağlamda şöyle bir soru sormak elbette mantıklı görünecektir: Ataerkil, kadınların erkekler tarafından ötekileştirildiği, kimi zaman cinsiyetsizleştirildiği kimi zaman da kendi cinsiyetine mahkûm edildiği bir toplumda nasıl oluyor da bazı kadın şair ve yazarlar kendilerine bir yer edinebiliyorlar?⁴ Ayrıca bazı erkekler bu “yer”lerin kazanılmasında onlara nasıl destek verebiliyorlar? Bu soruların cevaplarından birini İrvın Cemil Schick'in “İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Matbuat Kapitalizmi, Cinsiyet ve Cinsellik” adlı makalesinde bulabiliriz sanırım. Schick'in Osmanlı kadın hareketiyle ilgili yapılan ve şimdiye kadarki haliyle büyük oranda “fikir merkezli” olan yorumlara bir “tashi” niteliğindeki şu cümleleri, özellikle 1880'lerden sonra kadın konulu yayınların artma sebebini açıklar niteliktedir.

Matbuat kapitalizmi cinsel ilişkiler dâhil kadın-erkek ilişkilerine dair yeni fikirlerin yaygınlaşması ve topluma nüfuz etmesinde merkezî bir “iletken” rolü oynamış, yeni modeller ve normların yaratılmasına hizmet ederek uzun dönemde, kademeli ve dolaylı olarak toplumsal cinsiyeti değiştirici bir işlev görmüştür. Çünkü yayıncılık nasıl yeni fikirlerden besleniyorsa, o yeni fikirlerin yaygınlaşmasına ve daha önce mümkün olmayan biçimlerde ve kapsamda geniş kitleleri etkilemesine de fırsat tanır. (219)

Kadınların erkeklerin elinde bulunan edebiyat alanına girişinin bir takım sorunlar yaratmasının yanında, bu alana kabul edilen ve edilmek istenmeyen kadın şair ve yazarların tarz ve tavırları da mercek altındadır. Örneğin kadın, her zaman geleneksel sınır içinde hareket etmelidir. Bu hareketler, günlük hayatta olduğu gibi edebiyat ve sanat alanında da belirlenen “norm”ları aşmamalıdır. Ahmet Mithat'ın romanlarında gördüğümüz ve kadın haklarını ve söylemini “marjinal” şekilde savunan bütün kadınlar, yazarın ifadesiyle “alafranga” ve geleneksel ölçütlere göre hareket etmeyen, Batı'yı yanlış yorumlamış tiplerdir. Bu kadınlar, kadın hakları ve feminizm için bazı doğru fikirlere sahip olsalar da romanlarda, Berna Moran'ın ifadesiyle söyleyecek olursak, “alafranga hain” olarak görünürler (196). Bunu Nigâr Hanım'ın edebî hayatında da görürüz. Özellikle edebiyat mahfillerinde “modern” ve Batı'yı gezmiş, tanımış, sevmiş biri olarak bilinen Nigâr Hanım, yazdığı şiir ve yazılarla da geleneği ve İslâmî bakış açısını önde tutan Fatma Âliye Hanım'ın karşısında küçümsenir. Ali Kemal'in “Paris Muhbiri” imzasıyla *İkdâm* gazetesine gönderdiği yazı bunu ispatlamaktadır (Bekiroğlu 238).

Osmanlı edebiyatında kadının kendisine bir yer açma çabasının⁵ daha iyi anlaşılması için, dönemin önemli yazarlarından Ahmet Mithat Efendi'nin söylemine ve yapıtlarına daha yakından bakmamız gerekir. Ahmet Mithat, yapıtlarında kadın konusuna en fazla ilgi gösteren ve devrine göre oldukça “modernist” bir yazar olmasına rağmen

³ Bu noktada Aslı Güneş'in yazısını önermek elzemdir. Güneş “Üç İstanbul: Edebi Patriark ile Toplumsal Patriarkın Paslaşmaları” adlı yazısında, kadını cinsiyetsizleştiren erkek iktidarının, kültürel alanda tam tersini yaparak onu tümüyle cinsel alanın içine nasıl hapsedtiğini Mithat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul* (1938) romanı üzerinden yetkinlikle örnekler.

⁴ Sayıları özellikle II. Meşrutiyet sonrası daha da artacak olan kadın dergilerine ve gazetelere bakıldığında gerçekten birçok kadın yazar ismiyle ve bu isimlere destek veren erkek yazar ve okurlarla karşılaşılacaktır. Kadın Eserleri Kütüphanesi tarafından hazırlatılan *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası* adlı kitap incelendiğinde görülecektir ki, “patriarkal Osmanlı toplumu”nda kadınlara özel elliye yakın dergi ve gazete eki yayımlanmıştır. Bu dergilerde ve diğer dergi ve gazetelerde yazıları ve şiirleri yayımlanan birçok da kadın yazar bulunmaktadır. Bu yazarların önemlilerini sıralayacak olursak şu isimleri görebiliriz: Advîye Sıdkı, Ayşe İsmet, Bedra Osman Hanım, Belkıs Mahmud Hanım, Fatma Münire, Fatma Nesibe Hanım, Feride Leman Hanım, Feride Yaver Hanım, Halide Edip, Hayriye Fitnat, Hayriye Melek Hunç, İsmet Hakkı Hanım, Makbule Leman Hanım, Mediha Güzin, Münire, Naciye, Nevvare Şükran, Nigâr Hanım, Pakize Seniye, Sadiye, Şüküfe Nihal, Üsküplü Hamide, Zehra, Zekiye Hanım, Zöhre Hanım (Galın 23; Toska ve diğerleri).

⁵ Erkek yazarların yanı sıra aslında kadın yazarların hemcinslerini kurmaca metinlerde nasıl “yazdıkları” da büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda kadın yazarların romanlarda kadınların kimlik ve sınıf temsillerini hangi noktalar üzerinden nasıl yaptıklarını yetkinlikle inceleyen bir çalışma için bkz. Gülçin Oktay, “Türk Romanında Kadın ve Toplumsal Cinsiyet: Kimlik, Sınıf, Temsil (Kadın Yazarlar Örneğinde, 1877-1938)”, Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2018.

onun, ataerkil söylemi yeniden ürettiğini yapıtlarının satır aralarında görebiliriz. Ahmet Mithat Efendi, artık yeni bir devlet mekanizması, yeni bir üretim-tüketim ilişkisi, yeni bir toplum ve aile, dolayısıyla var olandan farklı bir edebiyat kamusunun inşa edildiği bu dönemde, “terakkî” ve “değişim” söyleminin büyük bir endişeyi de beraberinde getirmesinin bir sonucu olarak⁶, bütün bu değişimi “eski ahlâk”la sınırlandırmaya çalışan Osmanlı erkek yazarlarının en önemli temsilcisidir. Bu bağlamda Fatma Âliye’ye verdiği desteğe rağmen, onun söylem ve pratiklerinin sınırını yer yer baskıcı bir edayla çizmeye çalışması hiç şaşırtıcı olmamalıdır⁷. Batılı anlamda “feminizm”e yani “mebâhis-i nisvâniye”ye karşı çıkan, fakat kadınların iyi eğitim alarak yetiştirilmesi gerektiğini düşünen yazarın görüşlerini Orhan Okay şöyle yorumlar:

Ahmed Midhat’a göre, cemiyette kadına lâyük olduğu yeri vermek lâzımdır. Ne feminizmin iddiâsı gibi erkeklere eşit kılmak, ne de toplum hayatında yeri yok farz edecek kadar bir tarafa itmek. Erkeklere eşit olmaması da değersiz olduğu düşüncesinden değil, ayrı bir değer izâfe edilmesinden gelecektir. Ahmed Midhat, feminizmin de çok haklı tarafları olduğunu kabûl eder. Ancak bu hak, kadını hiç değilse fizyoloji bakımından erkekten farklı olarak telâkki etmeğe mâni değildir. (187)

Ahmet Mithat’ın yapıtlarına bakıldığında onun da devrin birçok erkek yazarı gibi, kadınlara karşı gösterilen bazı tutucu davranışların değişmesini istemekle birlikte, kadını yüceltirken geleneksel tavrını koruduğunu ve genel söylemin dışına çıkamadığını görebiliriz.

Yazar bazen de, kadınların koruyuculuğunu üstlenen erkek sesini romanının anlatıcı kişisine yükleyerek, sorunları çözmek yerine adeta kadınların toplumdaki yerlerinin “muhafazası”nı önerir:

Her şeyde ifrat da fenadır tefrit de! Kızları esen yellerden esirgemek gayretiyle kafesler derununda kanarya kuşu gibi yetiştirmek de tehlikelidir, bir hürriyet-i tabiiye ile başı boş gezen sakalar, isketeler, ispinozlar gibi bırakmak da. Bu serbestî-i tabii hâlinde gezip yaşayan kuşlar da vâkiâ günâgün tehlikelere maruzdurlar. Kendilerinden daha kuvvetlileri elinde zebun ve makhur kalırlar. Fakat kafesteki kanarya bir an için kapısını açık bulur da karşıdaki ağacın dalına kadar gidip konarsa en aciz, en miskin kuşların taarruzlarından bile kendisini müdafaa edemez. Şu kadar ki kanaryamıza idman vereceğiz, kendi kendisini müdafaaaya muktedir olmak için cesâretlendireceğiz, diye mevzuîyet-i asliye ve tabiiyesinden çıkaracak olursak vâkiâ bir zamana kadar bu sevimli kanaryayı bir atmaca olmuş zann-ı bâtilına düşersek de o hâlde nazik bir kanarya olmak tabiatından harice çıkamamış olduğundan “ben bir atmacam” cesâretiyle saldırdığı kuşlar pençesinde yine makhur olur ve böyle istidâd-ı tabiisi hâricine çıkmış olmak gayretiyle saldırdığı için dūçar olduğu felâketine acıyanlardan ziyâde gülenler hak kazanır. (*Jön Türk*’ten aktaran Okay 186-87)

Tanzimat romanlarının hemen hepsinde görülebileceği gibi, erkek yazarlar kadını modernleşme ile gelenek arasında konumlandırmak istemektedir. Buna rağmen erkek üstünlüğü ağır basar ve kadına her zamanki rolü yani “annelik görevi” yüklenir. Feminizm içinde bir çok haklılık barındıran konular olsa da akla ve şeriata uymayan da bir çok “bâtıllar” bulunduğunu söyleyen Ahmet Mithat, Jön Türk romanında anneliği “yumurta” metaforuyla anlatarak kadın ve erkeğin eşit olamayacağını iddia eder (aktaran Okay 187). Yine *Demir Bey* adlı romanındaki Mustafa Kamereddin Bey, daha sonra kardeş olduğunu öğreneceği Polini adlı Fransız kıza “anne” olmak için yaratıldığını şöyle hatırlatır: “Hak Teâlâ Hazretleri kadın denilen nimet-i uzmâyı bir takım fuhuş-perestânın pâmâl-i levs ü hakareti olmak için yaratmamıştır. Bir yuvanın sâhibi, bir familyanın vâlidesi olmak üzere yaratmıştır” (aktaran Okay 181). Ahmet Mithat’ın toplumsal olarak kadınlık durumunu iyileştirici düşüncelerine rağmen, romanlarında erkekler her zaman üstündür. Yazarın çok kalabalık olan tipler kadrosunu inceleyen Orhan Okay, romanlarda geçen aşkların birçoğunda aşk eğiliminin kadın tarafından geldiğini, bu kadın karakterlerin de alafrangalaşmış birkaç Türk kıızı hariç zaten yabancı olduğunu tespit eder. *Felâton Bey ile Râkım Efendi, Karnaval, Mesâil-i Muğlaka, Müşâhedat, Bir Gerçek Hikâye, Demir Bey Arnavutlar Solyotlar, Gönüllü, Hayret, Paris’te Bir Türk, Acâib-i Âlem*, gibi romanları örnek gösteren Okay, romanlardaki bu bakış açısını Ahmet Mithat’ın erkek gururunu korumaya çalışarak, erkek kahramanları üstün göstermek isteğine bağlar. Okay’ın diğer bir önemli tespiti ise yazarın onlara nasihat veren bilge

⁶ Nurdan Gürbilek’in, Osmanlı-Türk modernleşmesinin erken ve geç dönem erkek yazarlarının ürettiği metinlerdeki “endişe”yi yetkinlikle tespit eden “Erkek Yazar Kadın Okur” yazısı bu konuda ufuk açıcı olacaktır. Gürbilek şöyle söyler: “Medeniyet değiştiren bir toplumda modernliğin tehdit ettiği mahrem alanın uzantısı, cemaat ve ulusun manevî simgesi olarak görüldüğü için, yani ‘dış’a karşı ‘iç’le özdeşleştirildiğinden modernlikle ilgili endişelerin üzerinden konuşulduğu bir alan oldu hep kadın” (285).

⁷ Yazarın Fatma Âliye Hanım’a yazdığı mektuplar, manevi babanın yazar kızını korurken onu nasıl baskı altına aldığı da göstermektedir. Örneğin 3 Mart 1893 tarihli mektubunda şöyle söyler: “Hem bu defa bir roman daha yazar iseniz evvel be evvel ber-vech-i usûl plânını yapacaksınız. Öyle bir ucundan tutturup boyuna gidivermeyeceksiniz. Ben evvelâ plânı göreceğim. Sonra da o plânı icrâ edeceksiniz onu da göreceğim. Sonra tab’-ı tashihlerini de mutlaka kâmilben göreceğim. Kimseye size bile inanmayacağım. İşte bu şerâitin kâffesi yerini bulmalı da Aliye Hanımefendi hazretleri roman yazmalı.” (bkz. F. Samime Inceoğlu-Zeynep Süslü Berktaş, 122). 9 Ocak 1894 tarihli başka bir mektup ise erkek yazar-ustanın karşısında kadın yazar çırağın sessiz tavrını açığa çıkarmaktadır: “Amerika’ya yazdığınız cevaplar ile terceme-i hâli keşke göndermezden evvel görse idim. Ben de görmek isterim. Nisvân-ı İslâm hakkındaki müsaade istid’ânâmesini de görmek isterim. Galiba abuk sabuk söylendiğinden bizâr olmamak için bunları bana göndermiyorsunuz. Öyle mi? Sonra başların kavgaya hâ!” (163).

tavırlı erkek kahramanlarına âşık olan kadın karakterlerin, erkeklerin bu davranışlarını bir “nimet” gibi kabul etmeleridir (191).

Deniz Kandiyoti, kadın karakterlerin “ahlâklı” ve geleneksel normları aşmayacak şekilde eğitim almaları, bilinçlenmeleri konusundaki erkek yazarların bu “babacan” tavırlarını *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar* adlı kitabında dönemin ruhunu da düşünerek yorumlamıştır. Kandiyoti’ye göre Osmanlı erkek yazarlarının kadınların durumundaki bu iyileştirme istekleri aslında kendileri içindir:

Bu erkek reformcular gerçekte *kendileri için* ne istemektedirler? Aile yaşamlarının hangi yanını o kadar tahammül edilmez buluyorlardı? İşte bu konuda, Osmanlı erkek romancıların eserleri son derece aydınlatıcıdır. Bu erkekler, öyle anlaşılıyor ki, artık yaşlı kadın akrabaları tarafından ayarlanan ve denetlenen görücü usulü evlilik istememektedirler; romantik ilişki ve aşk özlemi çekmektedirler; karşılıklı düşünce alışverişinde bulunabilecekleri eğitilmiş zevceler istemektedirler; iki cinsin rezalet ya da dedikodu korkusu olmadan bir arada bulunabilecekleri bir sosyal yaşam özlemektedirler, kısacası, geleneksel Osmanlı hayatının baskıcı kurallarından kurtulmak, özgür olmak derdindedirler. (174)

Ahmet Mithat Efendi’nin evlilik kurumu içerisinde kadının yerini sorguladığı ve kadın bakış açısıyla yazılan/yazılmaya çalışılan *Felsefe-i Zenân*⁸ (1870) adlı uzun hikâye/romanını da bu bağlamda incelemek faydalı olacaktır. Kitapta Fâzıla, Zekiye ve Âkile gibi “anamlı” isimlere sahip üç kadının hayat hikâyesi anlatılır. Devrine göre oldukça “avangard” bir konuya sahip olan romanda bu üç kadın, entelektüel faaliyetlerine engel olması sebebiyle evliliğe karşıdır ve ev işleri de yapmazlar. Onlara göre evlilik, duygusal olarak kadınları yıpratır ve mutsuz eder. Osmanlı toplumu üzerine çalışan araştırmacıların da sık sık belirttiği gibi görücü usul evlilik, geleneksel evlenme şekli ve mutsuz evlilikler erken modern Türkçe edebiyatta en çok işlenen konuların başında gelir. Fakat bu eserde evliliğin “kitap okuma”, “kendini geliştirme” gibi entelektüel çalışmaları ve kadının düşünsel gelişimini engellemesinden, tek düzeliğinden bahsedilmesi devri için ilk ve ilginçtir. Hatta eserde bu düşünce, yapıntı bir tarzda da olsa “erkek düşmanlığı”na kadar vardırırlar. Âkile ve Zekiye erkekleri “bîçare kadınlardan birisinin gerdanına ribka-i esâret vurarak kendi arzû-yı mahsusları mûcibince harekete mecbûr eden zâlimler” (59) olarak görürler. Aşkın da reddedildiği romanda erkeğin yerini “kitap” alır. Eser bir kadın bakış açısından yazılmışsa da, kadınların toplumdaki durumu açısından hiçbir şey önermez. Adeta var olan geleneği yeniden üretir. Zekiye ve Âkile kitap okuyarak kendilerini yetiştirirler ama hareket alanları yine “ev içidir”. Orhan Okay, Batı medeniyeti ve kültürünün kadın kimliği algısı açısından bakıldığında metinde herhangi bir benzerliğe rastlanmadığını belirterek, “[o]lsa olsa, doğunun kapalı cemiyetinde yetişen kadının hayat hakkındaki yanlış değerlendirmesini görürüz” der (183). Yani romanda anahtar kelimelerden biri olan “hürriyet” fırsatı, kapalı bir toplumda yetişmiş kadına yine “eve kapanarak” tanınır. Böylece, kendisine “bir ribka-i esaret” vurdurmayan, yani evlenmeyen kadın, evinde kitap okuyarak, özgür olarak yaşayacaktır. Bu durum romanda kızların ağzından şöyle ifade edilir: “Kocaya varıp da ömrümüzü bir erkeğin üzerine tatbik-i hareket gibi esâretten eşed bir hâl içinde geçirmekten ise, evceğimiz mükemmel, iradımız yerinde, kütüphanemiz dolu, karındaş karındaş oturup yer, içer ve her gün enva’-i mütalaâta tezyid-i kemal ederiz” (59).

Geleneksel hayatta görmediği veya bir kez gördüğü kişiyle evlendirilen, sev(e)meyen ve âşık ol(a)mayan kadın okuyucu, kendisine örnek olarak sunulan “kurmaca” hayatta da, “aşk”ın kötü ve aldattıcı olduğunu, mutsuzluk getirdiğini okur: “[...] yavaş yavaş aşkın mazarratını dahi nazarında küçülterek nihayet kendini onun pençe-i gaddarına kaptırırsın da haberin bile olmaz. [...] Bu bela insanı o kadar sükûnetle yakalar ki sana bunun vechini tarif etmek ister isem elektrik kuvve-i seyylesiyle insanın vücudunu doldurduklarını misal gösteririm” (70). Ahmet Mithat, serbestçe âşık olup evlenerek eski düşüncelerinden vazgeçen Zekiye’yi romanın sonunda âdeta cezalandırır: Zekiye, kocasının kendisini aldattığını öğrenince verem olur ve ölür. Böylelikle Zekiye’nin ölümü, ablası Âkile’yi “güya” haklı çıkarmıştır. Çünkü ona göre aşk mutluluk getirmez, bilakis insanı mutsuz eder. Oysa erkek bir yazar olan ve kurmaca metninde kadın bakış açısını yakalamaya çalışsa da son tahlilde “erkek” bir anlatıcıyla okura seslenen Ahmet Mithat bile kadınların “artık” serbest bir seçimle “aşk”ı aradığının farkındadır. Zira Alain Touraine’in de belirttiği gibi “aşk ilişkileri toplumsal belirlenimleri aşar ve bireye bir duruma uymaktan ziyade kendi yaratacağı bir durumun aktörü olma arzusu verir [...] Özne olan Öteki ile ilişki sayesinde bireyler toplumsal sistemin işlevsel unsurları olmaktan çıkarlar ve kendileri toplumun yaratıcıları ve üreticileri haline gelirler” (*Modernliğin Eleştirisi*’nden alıntılanan Türkmen, 141). Erkek yazarın, “hürriyet-i asliyelerinin bir esaret-i dâimeye” (65) dönüşmesi korkusuyla kendilerini “ilm ü fen ve dahi irfan”a adayan ve evlenmeyen kadın karakterler yaratarak aşktan ve dünyayı görmekten uzaklaştırmaya çalıştığı özgür (!) kadın okurlara verdiği bir başka olumsuz mesaj ise cinsellik üzerinedir: “Sen kocaya vardığın zaman seni hissiyat-ı şhvaniyesi hususunda bir bilen⁹ herifin aguş-ı hırs ve şehvetinde gerek tav’an ve gerek kerhen naz ve niyazla meşgul olduğun geceler ben burada böyle bir

⁸ Makalede kullanılan alıntılar, Fâzıl Gökçek ve Sabahattin Çağın’ın, hikâyenin 1292/1876 tarihli ikinci baskısından hazırladığı yayından yapılmıştır.

⁹ Bu “.....” kısmı, eserin 1292/1876 tarihli (Osmanlıca) ikinci basımında da bulunmaktadır (259). “Nokta nokta” yerine geçecek kelimeyi tahmin etmek erir, argo ve maço Türkçeye hâkim okur için zor olmayacaktır sanırım.

beliyeden azade yatağım içinde tatlı tatlı nice tasavvurat ve hayalât ile mütezzizen gunude-i habgâh-ı saadet olurum[...] (75) “Ne yapayım, Zekiye dahi âlemlerle beraber şehvetinin esiri olmuş” (79).

Toplumsal cinsiyetin dil yoluyla inşa edildiği ve metinsel üslubun cinsiyet söylemlerini a priori taşıdığı düşünülürse metindeki erkek söylemin sürekli tekrarlanan kalıpları da ister istemez açığa çıkacaktır. Halep valisinin kızına öğretmenlik yapması teklif edildiğinde, hem para kazanmak hem de yeni yerler görmek fikrini beğenen Zekiye’yi, ablası Âkile kurdukları hayat anlayışına ters gelmesinden dolayı alaylı bir üslupla kınar: “Vah biçare vah. Vah noksan akıllı Zekiye’ciğim vâh” 61). Buradaki “noksan akıllı” ifadesi, erkek söyleminde olan “saçı uzun akıllı kısa” klişesine doğrudan gönderme yapmaktadır. Bu “kısa”lık, Zekiye’nin iyi olmadığını bildiren ve Âkile’yi Halep’e çağırarak telgrafın gelmesi üzerine ablasının sözlerinde şöyle yinelenir: “Ah Zekiye’ciğim! Beni böyle uzun uzun seyahatlere de mi mecbur edeceksin? Ben kısa ayağımla Halep’lere kadar nasıl gidebilirim?” (81). Son olarak, Ahmet Mithat’ın bu metninde, söylemin bazı karşıtlıklar üzerine kurulduğu hemen fark edilecektir. Âkile ve Zekiye arasında kurulan bu karşıtlıklar bir dizge oluşturacak derecededir:

Âkile

ev içi -
sahiplenme (annelik) -
hürriyet -
bekâret (mutluluk) -
yaşam, mutluluk -

Zekiye

doğa
(sorumluluk)
çalışma (özgür olamama)
evlilik (mutsuzluk)
aldatılma
ölüm

4. SONUÇ

Çalışmayı Fatma Âliye ile bitirmek yerinde bir tercih olacaktır. Özellikle romanlarında evliliğin kadın tarafından nasıl görüldüğünü, eşler arasındaki sevgi ve eşlerin uyumunu, tarafların birbirlerini tanıyarak sevmesi ve evlenmesi fikrini işleyen Fatma Âliye, hem yazarlık hem de gündelik hayatında yaşadığı bütün zorluklara rağmen erkek egemen edebiyat alanında kendine yer açmayı başarmış görünmektedir (Kızıltan). Aldığı özel eğitimle edindiği bilgi ve babası Cevdet Paşa’nın yanında gördüğü tecrübelerle yetişen yazarın, diğer taraftan da bir Batılı’nın gözünde âciz, cahil, peçesinin arkasında ve evinde kapatılmış kadın imajının yıkılması için mesajlar veren kadın karakterlerinin Osmanlı-Türkiye modernleşmesinin ikircikli konumunu paylaşması ayrıca trajiktir. Örneğin 1897-98 yılında yazılan şu satırlar mutsuz çiftler ülkesinde yaşayan kadınların “sevgi”, ama en önemlisi bu sevme isteğinin altında açıkça görülen “özgür irade/özgürlük” arzusunu bariz bir şekilde açık etmektedir: “Sana bunu nasıl tam anlamıyla tarif edeyim kardeşim. Tatmayana bunu anlatmak zordur. Çünkü buna örnek verilecek, benzetilecek hiçbir şey olamaz, hiçbir şey bulunamaz. Eşler arasındaki muhabbet, eşlerin sevişmesi! Oh!... Bunun sonu, sınırı olur mu ki söz ve yazı bunun tamamını anlatabilsin. Bu öyle her aşka her sevgiye benzemez” (*Levâiyih-i Hayat* 3). Çoğunlukla eğitilmiş, sanat ve edebiyattan hoşlanan, bilim ve felsefeyi anlamaya çalışan bu kadınların, erkeklerin domine ettiği sancılı bir geçiş sürecini tecrübe etmesi, makale boyunca açıklamaya çalıştığımız bir “dilsel ve kişisel varolma” çabasının zorluğunu da açıkça göstermektedir. Bu var olmanın her şeye rağmen sevilen bir “erkeğe/babaya/kocaya”, en azından katlanmak zorunda kalmadan, dayanarak sürdürülmesi “ehven-i şer” de olsa bir çıkış noktasıdır:

Ah Fehame, olanları unutup, bütün çektiklerine “geçmiş olsun” diyerek bir eşi sevsen, bundaki tadın, bundaki övücün doyulamayacak bir şey olduğunu anlardın. Dünyada buna benzeyen bir saadet olabilir mi? Romanlara, şiirlere, güzel eserlere bakıyorum da bu mutluluğumu tamamıyla tarife bunların hiçbirini yeterli bulamıyorum. Aşk, bir kadehe sığdırmaya kalkışmak demek olan “aşk kadehi” tabiri ve “bir içim şerbet” gibi nitelemelerle ne kadar küçültmeye kalkışıyorlar. Oh, ben bunu böyle görmüyorum. Bizim aşkımız böyle değildir. Pek büyüktür, pek geniştir. Öyle, kadehlere sığacak, bir yudumda bitecek bir şey değildir. Nasıl anlatayım! Bu bir derya gibidir. İşte sanki onun içine düşmüşüm de boğuluyormuşum gibi olduğumdan bu halimi anlatmaya da gücüm yokmuş. Ancak boğulduğum halde ben ölmüyorum. Bu beni öldürmüyor. Aksine yudum yudum hayat veriyor. Demek ki ben ab-ı hayat ile boğulmuşum” (4).

Sonuç olarak, bütün bu bilgilerle, Osmanlı-Türk modernleşmesi metinlerinin klişelerden uzak, özgürlükçü, eşitlikçi ve vicdanlı bir cinsiyet politikası ve kuramıyla dikkatli bir analizinin yapılmasını arzulamak, artık kişisel bir istek olmamalı, yaygın eğitimin temel amacı haline gelmelidir.

KAYNAKÇA

Ahmet Mithat Efendi. “Felsefe-i Zenân”. *Letaif-i Rivayat*. yay. haz. Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001. 56-86.

Ahmed Midhat Efendi. *Fazıl ve Feylesof Kızım: Fatma Aliye’ye Mektuplar*. haz. F. Samime İncooğlu, Zeynep Süslü Berkaş. İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.

- Bekiroğlu, Nazan. *Şâir Nigâr Hanım*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Berktaş, Fatmagül. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”. *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları, 2003. 88-111.
- Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları, 1996.
- Fatma Aliye. *Hayattan Sahneler (Levâh-i Hayât)*. çev. yay. haz. Tülay Gençtürk Demircioğlu. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Güneş, Aslı. “Üç İstanbul: Edebi Patriark ile Toplumsal Patriarkın Paslaşmaları”. *Parçömen 2* (Bahar 2003): 1-16.
- Gürbilek, Nurdan. “Erkek Yazar Kadın Okur”. *Kadınlar Dile Düşünce, Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*. der. Sibel İrzık, Jale Parla. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004. 275-305.
- Humm, Maggie. *Feminist Edebiyat Eleştirisi*. yay. haz. Gönül Bakay. çev. Özge Altay ve diğer. İstanbul: Say Yayınları, 2002.
- İrzık, Sibel. “Öznenin Vefatından Sonra Kadın Olarak Okumak”. *Toplum ve Bilim 75* (Kış 1997): 33-48.
- Kandiyoti, Deniz. “Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar”. *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*. çev. Aksu Bora ve diğer. İstanbul: Metis Yayınları, 1997. 167-80.
- Kızıltan, Mübeccel. *Fatma Aliye Hanım: Yaşamı-Sanatı-Yapıtları ve Nisvan-ı İslam*. İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 1993.
- Koç, Hüsniye. “Hanımlara Mahsus Gazete’deki Hikâyeler ve Temaşa Fikri”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. C. 59 (2, 2019): 333-361.
- Mardin, Şerif. “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”. *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995. 21-79.
- Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994. 1. cilt.
- Okay, Orhan. *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*. İstanbul: Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Oktay, Gülçin. “Türk Romanında Kadın ve Toplumsal Cinsiyet: Kimlik, Sınıf, Temsil (Kadın Yazarlar Örneğinde, 1877-1938)”. Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2018.
- Parla, Jale. “Kadın Eleştirisi Neyi Gerçekleştirdi”. *Defter 21* (Bahar 1994): 99-113.
- Toska, Zehra ve diğer. *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası*. İstanbul: Metis Yayınları, 1993.
- Türkmen, Buket. “Toplumsal Proje ve Kadınlık Deneyimi: İslamcı Kadın Tarafından Yeniden Tanımlanan Mahrem”. *Cinsiyetli Olmak*. Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar. derleyen Zeynep Direk. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005: 130-156.
- Yaraman, Ayşegül. *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2001.
- Yavuz, Hilmi. *Kendime, İstanbul’a, Kadınlara Dair*. İstanbul: Boyut Kitapları, 1997.
- Zihnioğlu, Yaprak. *Kadınsız İnkılap*. İstanbul: Metis Yayınları, 2019.